

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ БІБЛІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЯК ОСНОВА ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ

У статті розглянуто основні теоретичні концепції біблійного перекладу, їх методологічну базу та критика в контексті філософсько-релігійного аналізу національних традицій перекладу Біблії. Показано провідну роль скопос-теорії в оцінці якості новітніх перекладів Біблії національними мовами як такої, що можуть використовувати не лише перекладачі, але й конфесійні дослідники біблійних перекладів, а також релігієзнавці.

Ключові слова: Біблія, переклади, теорія динамічної еквівалентності, теорія релевантності, скопос-теорія, філософсько-релігійний аналіз, національна традиція біблійного перекладу.

Постановка проблеми. Переклад тексту Біблії сучасними національними мовами зазвичай здійснюється із застосуванням щонайновіших наукових методик роботи із давніми текстами, з урахуванням контекстуальних вимог часу й культурного середовища, узгоджується із традиційною конфесійною інтерпретацією сакральних текстів задля збереження розумного балансу у тексті Біблії Слова Божого та людського способу його висловлення.

Принциповою проблемою, яка постає перед релігієзнавцем, який досліджує переклад сакрального тексту в межах певної релігійної традиції, є проблема визначення ступеня адекватності перекладу сакральному першоджерелу. Проте, ця проблема має вирішуватися в контексті чіткого розмежування наукового та богословського дискурсів. Це розмежування важко провести на рівні методики аналізу текстів окремих перекладів Біблії, оскільки філософи та релігієзнавці використовують філологічні методи досліджень тією ж мірою, як це роблять теологи всіх християнських конфесій. Але його можна провести через порівняння різних методологій і методів перекладу, застосованих перекладачами в межах конкретних національних перекладацьких шкіл і традицій та свідомого використання знання цих методологій у процесі релігійного аналізу біблійних перекладів.

Отже, **метою даною статті** буде релігійний аналіз основних теоретико-методологічних концепцій процесу здійснення біблійного перекладу, які виділяються теоретиками-біблеїстами з середини ХХ ст. і по сьогодні, оскільки вони, на нашу думку, співпадають з теоретико-методологічними підходами до перекладу в процесі релігійного аналізу конкретних біблійних перекладів у контексті певних національних конфесійних та мовно-культурних традицій.

Виклад основного матеріалу. Юджин Найда, засновник сучасної загальної теорії перекладу, яка враховує досягнення гуманітарних наук середини ХХ ст., виділяв два типи перекладу: *формальний* (formal) і *динамічний* (dynamic) [1: 159], надаючи перевагу останньому. Ключовим поняттям динамічного перекладу він вважав *трансформацію* (transformation) або *перенос* (transfer), тобто багаторівневе переструктурування тексту відповідно до потреб мови перекладу. Чим більше змінювався текст перекладу порівняно з буквальним дослівником, тим глибше трансформація й, якщо вона сприяла вірній передачі змісту, тим кращим є переклад.

У роботі Ю. Найди і Ч. Тейбера "Теорія й практика перекладу" визначено основні принципи їх підходу до перекладу:

- "У кожній мові є свій геній". Йдеться про характерні риси на всіх рівнях будь-якої мови, які відрізняють її від усіх інших, навіть споріднених.
- "Для успішного спілкування треба поважати геній кожної мови". Йдеться про те, що при перекладі недостатньо калькувати конструкції мови оригіналу.
- "Усе сказане однією мовою, може бути сказане й іншою мовою, крім випадків, коли форма є суттєвим елементом тексту". В якості конкретного прикладу такої ситуації наводяться метафори: їх значення в різних мовах не збігається, і часом передача змісту означає принципову відмову від передачі форми.
- "Щоб зберегти зміст тексту, його форма повинна бути змінена". Ця теорія базується на послідовному поділі форми й змісту, причому зміст має безумовний пріоритет.
- "Біблійні мови піддані тим же обмеженням, що й будь-які інші природні мови". Це означає відмову від ідеї священної мови, що має сутнісну перевагу над усіма мовами перекладу (порівн. "триязычную ересь" часів Св. Кирила й Мефодія).
- "Автори біблійних книг прагнули бути понятими". Тут заперечується такий підхід до священного тексту, коли важливо лише прочитувати слова, не вникаючи в їх зміст.
- "Перекладач повинен постаратися відтворити значення уривка, як його розумів автор". Мається на увазі, що біблійний автор у кожному випадку надавав уривку якесь конкретне значення, це значення є

єдино дійсним і сучасний перекладач цілком може його встановити [2: 3-8].

Автори визнають, що в перекладі неможливо добитися ідентичності й тому використовують поняття *еквівалентності* – найкращим буде такий переклад, який передасть точний зміст оригіналу мовою перекладу природно, так, що він взагалі не буде звучати як переклад [2: 12-13]. Саме така еквівалентність буде вважатися *динамічною*, тоді як дотримання літери оригіналу називається в них *формальним*.

Звідси випливає й система пріоритетів, якої повинен дотримуватися перекладач:

- контекстне значення превалює над дослівною точністю;
- динамічний еквівалент над формальним;
- норми усного мовлення над нормами писемного;
- потреби аудиторії над формами мови [2: 14-32].

Автори докладно розбирають, як відбувається переклад на різних рівнях мови: граматичному, лексичному й почасти навіть дискурсному.

Якісним перекладом з точки зору теорії динамічного еквівалента є той, у якому "форма переструктурована (змінені синтаксис і лексика), щоб передати точне значення" [2: 173]. Найда й Тейбер вважають причинами перекладацьких помилок наступні моменти:

- занадто велику прихильність до оригіналу;
- захопленість особливим "перекладацьким діалектом";
- непевність у здатності рідної мови висловити всі відтінки змісту;
- бажання зберегти мовну таємничість священного тексту;
- неправильні богословські уявлення про те, що Біблія була продиктована згори на особливій священній мові;

- нерозуміння природи перекладу [2: 99-102].

Підхід Найди й Тейбера був прийнятий за основу наприкінці шістдесятих років і довгий час залишався основним у практиці національних Біблійних товариств. Він працює й сьогодні, але в чистому вигляді застосовується рідко.

Історію сприйняття, розвитку, уточнення й критики цієї теорії аж до початку XXI ст. у біблійних товариствах і партнерських організаціях, що її використовували, знаходимо у Стефена Петмора [3: 217-263]. Недоліки й обмеженість "динамічного еквівалента" зазначені в множині критичних робіт (А. Мешоннік, С. Прікетт). Перелічимо найбільш принципів:

- Автори припускають, що кожний текст має одне, строго визначене значення, до якого сучасний перекладач має повний доступ.
- Зміст представляється практично незалежним від форми, яка може довільно змінюватися без впливу на зміст тексту.
- Теорія перекладу Найди й Тейбера повністю визначається лінгвістикою й антропологією (можливо, при мінімальній участі богослов'я), для інших наукових дисциплін практично не залишається місця.
- Ця теорія практично не торкається перекладу поетичних текстів.
- Лінгвістичні передумови цієї теорії перекладу спираються на ідею про довільність усіх мовних знаків (Ф. де Соссюра) і особливо на "трансформаційну граматику" М. Хомського. Ідеї Хомського в сучасній лінгвістиці уточнюються й переглядаються, отже теорія Найди й Тейбера втрачає підстави.
- Теорія зосереджена на перекладі окремих висловлень і майже не звертає уваги на структуру тексту.
- Це не цілісна теорія перекладу, а ряд конкретних рекомендацій для перекладачів Біблії у контексті євангелічно-протестантської місії. Вони засновані на лінгвістичних, антропологічних і (менш явно) богословських ідеях, які поділяються не всіма і не вкладаються в цілісну теорію. Цю обставину певною мірою визнавав у пізніші роки й сам Найда, який сумнівався, що така цілісна теорія взагалі можлива [4: 93].
- Ця теорія є повністю *прескриптивною* (пропонує певну модель поведінки) і відкидає варіанти перекладу, які в неї не укладаються. Читач у цій теорії постає пасивним й некваліфікованим споживачем.
- Такий підхід впливає з євангелічно-протестантського місіонерства й може цілком йому відповідати, але принципово не враховує інші християнські традиції, не говорячи вже про світських перекладачів.

Книгу Ю. Найди і Я. де Варда "*From one Language to Another*" (1986 р.) (у російському перекладі – "*На новых языках заговяют*") [5] можна вважати підсумком теоретичного осмислення чвертьстолітнього періоду перекладу Біблії у контексті роботи Об'єднаних Біблійних товариств (UBS). Автори відмовляються від поняття *динамічний еквівалент* на користь *функціонального еквівалента*. Якщо динамічний еквівалент має на увазі "відгук на звістку", то функціональний зосереджується на передачі тексту в його комунікативній ситуації. В основу такого підходу покладена теорія мовних актів Р. Якобсона. Він передбачає, що усяке висловлення має окрім передачі інформації інші функції, наприклад, встановлення контакту або естетичну. Адекватний переклад повинен виконувати для цільової аудиторії ті ж функції, які оригінал виконував для одвічної аудиторії. Так в межах конкретного перекладацького проекту підчас прийняття перекладацьких рішень почали приділяти увагу тому, яка

ситуація з даною мовою, яка цільова аудиторія, як організовано перекладацький проект. А в поле зору теоретиків потрапили явища, не враховані динамічним підходом, насамперед, художня тканина біблійного тексту, не тільки синтаксис і лексика, але й дискурсний, і риторичний аналіз.

Автори зазначають відмінність між *первинною* і *вторинною релігійними мовами*. Первинна – це мова Біблії, з її багатими й не завжди зрозумілими образами, а вторинна – мова сучасного богослов'я, що тяжіє до термінологічної точності та конфесійності (про останню, втім, у книзі не говориться). Змішання одного з іншим приводить до того, що в Біблії вбачають збірник догматично бездоганних формулювань і її перекладають, втрачаючи глибину й багатозначність.

У 1992 р. вийшла книга британського лінгвіста Ернста-Августа Гутта [6], а потім у біблійний переклад увійшла теорія *релевантності*, яка запропонувала принципово іншу модель аналізу перекладів. Вона починалася з пошуку відповіді на запитання: яку *імпліцитну* інформацію варто в перекладі робити *експліцитною*? Що з того, що мав на увазі автор і в більшості випадків розумів його споконвічний читач, варто явно пояснювати сучасному читачеві?

Практика показувала, що в межах теорії динамічного або функціонального еквівалента перекладачі повинні повідомляти читачу масу додаткової інформації, тому євангельське оповідання перетворювалося в багатослівне міркування з повторами, а яскраві й часом парадоксальні вислови Ісуса – у великі богословські міркування. Гутт запропонував критерій: не говорити зайвого й не замовчувати суттєве. "Теорія перекладу, заснована на релевантності, порівнює, насамперед, інтерпретації, а не відтворення окремих слів, лінгвістичних конструкцій або текстуальних особливостей" [7: 233]. Це була не нова теорія, а скоріше розробка й застосування до біблійного матеріалу ідеї релевантності, висловленої вперше Деном Спербером і Дейдрі Уїлсон [8].

Критику теорії Гутта з боку прихильників функціонального підходу знаходимо в статті Ернста Вендленда [9: 126-137]:

- Поняття релевантності представляється занадто суб'єктивним.
- У поділі перекладів на прямі й непрямі бачиться прагнення виправдати буквализм у перекладі. Читач, навіть добре знайомий із мовами оригіналу, навряд чи зможе відновити контекст і зрозуміти, що хотів сказати автор, у результаті перекладач ризикує створити текст, який не буде адекватно сприйнятий.
- Теорія Гутта застосовна тільки до писемних перекладів, тоді як у сучасному світі більше значення надається звучанню усного тексту.
- Теорія Гутта не дає ясних рекомендацій для перекладачів, отже не має практичної цінності.

Теорія релевантності пропонувала принципово іншу модель для аналізу перекладацького процесу, ніж теорія еквівалентності. Але паралельно з функціональними підходами й теорією релевантності розвивався принципово інший підхід до перекладу – "теорія скопосу", яка стала основою практично всіх робіт про біблійний переклад, надрукованих у ХХІ ст.

Цей підхід був запропонований у середині 1980-х років німецькими теоретиками перекладу (без зв'язку з біблійним перекладом), насамперед Катаріною Райс і Хансом Фермеєром у книзі "Підстави загальної теорії перекладу". Вони писали: "В якості основного правила теорії перекладу ми пропонуємо "правило скопосу": дія визначається її метою (є функцією мети)" [10: 101]. Слово "скопос" запозичене із грецького й означає "мета". Цей напрям отримав назву "теорія скопосу": Skopostheorie, skopos theory.

Якщо теорія еквівалентності припускає, що переклад повинен бути еквівалентним тексту, то теорія скопосу говорить про адекватність перекладу, причому він повинен бути адекватним не оригіналу, а меті, з якою створюється переклад [10: 124-126; 11: 35-37]. Тому перекладач має визначитися з *перекладацьким завданням*, чітко розуміти, що має бути зроблено і як текст перекладу буде використовуватися. Таке завдання, за К. Норд, повинне визначати:

- передбачувану функцію тексту;
- передбачувану аудиторію;
- час і місце, в яких текст буде сприйнятий;
- засіб передачі тексту;
- причину, з якої текст створюється [11: 60].

На нашу думку, на ці питання має відповісти і релігійзнавець під час аналізу біблійного перекладу. Отже, вигляд перекладу визначається його скопосом. При виборі стратегії перекладу найважливішу роль відіграє *ініціатор* або *замовник*, тобто людина або організація, які побажали отримати переклад даного тексту даною мовою для досягнення певної мети.

Перекладач створює текст, що буде значущим для читачів, впишеться в інші існуючі тексти цієї мовою й співвідноситиметься із ситуацією, у якій перебуває читач: він повинен мати "інтертекстуальну когерентність" [11: 104-113].

Теорія скопосу, на нашу думку, дає тверді підстави для теоретичного аналізу всього спектра перекладів, які існують в межах конкретних національних і конфесійних традицій біблійного перекладу, свідомо не вважаючи лише одні з них правильними (як теорія функціонального еквівалента), і уможливорює свідомий вибір між моделями, а також оцінку кожного перекладу за відповідаючими йому

не лише лінгвістичними, але й богословськими та науковими (філософськими, релігієзнавчими, культурологічними) критеріями.

В релігієзнавчому дослідженні дуже важливо підчас дослідження національної перекладацької традиції Біблії враховувати не лише екзегетику й граматичний аналіз текстів, але й культурно-етнічний контекст, до якого необхідно пристосувати відповідні культурні реалії, асоціації та образи текстів оригіналу.

Висновки. На наше переконання, межа між релігієзнавчо-філософським аналізом перекладів Біблії та конфесійно-богословською біблеїстикою полягає в ідеологічній площині. Наукове релігієзнавство, методологічною основою якого є конфесійна неупередженість і толерантність, дозволяє аналізувати ідеологічні критерії та умови виконання того чи іншого біблійного перекладу, виявляти ті змістовні акценти і месиджі, які ці переклади несуть віруючим конкретної конфесії. Тому скопос кожного перекладу Біблії, так само, як і аналіз національних перекладацьких біблійних традицій загалом, постає цілком науково обґрунтованим предметом філософсько-релігієзнавчих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Nida E. Toward a Science of Translating / E. Nida. – Leiden : Brill, 1964. – 256 p.
2. Nida E. The Theory and Practice of Translation / E. Nida, Ch. R. Taber. – Leiden : Brill, 1969. – 305 p.
3. Pattemore S. Framing Nida : The Relevance of Translation Theory in the United Bible Societies / S. Pattemore // A History of Bible Translation / [ed. Philipp A. Noss]. – Roma : Edizioni di storia e letteratura, 2007. – P. 217–263.
4. Nida E. Contexts in Translating / E. Nida. – Amsterdam : John Benjamins, 2001. – 230 p.
5. де Ваард Я. На новых языках заговорят : функциональная эквивалентность в библейских переводах / Я. де Ваард, Ю. Найда. – Санкт-Петербург : РБО, 1998. – 270 с.
6. Gutt E.-A. Relevance Theory : A Guide to Successful Communication in Translation / E.-A. Gutt. – Dallas : SIL, 1992. – 185 p.
7. Gutt E.-A. Translation and Relevance : Cognition and Context / E.-A. Gutt. – Manchester & Boston : St. Jerome, 2000. – 125 p.
8. Sperber D. Relevance : Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford : Blackwell, 1986. – 362 p.
9. Wendland E. R. Relevance of "Relevance Theory" / E. R. Wendland // The Bible Translator № 47 (1996). – P. 126–137.
10. Reiß K. Grundlegung einer allgemeinen Übersetzungstheorie / K. Reiß, H. J. Vermeer. – Tübingen : Niemeyer, 1984. – 274 p.
11. Nord Ch. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained / Ch. Nord. – Manchester : St. Jerome. 1997. – 382 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Nida E. Toward a Science of Translating / E. Nida. – Leiden : Brill, 1964. – 256 p.
2. Nida E. The Theory and Practice of Translation / E. Nida, Ch. R. Taber. – Leiden : Brill, 1969. – 305 p.
3. Pattemore S. Framing Nida : The Relevance of Translation Theory in the United Bible Societies / S. Pattemore // A History of Bible Translation / [ed. Philipp A. Noss]. – Roma : Edizioni di storia e letteratura, 2007. – P. 217–263.
4. Nida E. Contexts in Translating / E. Nida. – Amsterdam : John Benjamins, 2001. – 230 p.
5. de Vaard Ya. Na novykh yazykakh zagovoryat : funktsional'naya ekvivalentnost' v bibleyskikh perevodakh [New Languages will be Spoken : the Functional Equivalency in the Bible Translations] / Ya. de Vaard, Yu. Nayda. – Sankt-Peterburg : RBO, 1998. – 270 s.
6. Gutt E.-A. Relevance Theory : A Guide to Successful Communication in Translation / E.-A. Gutt. – Dallas : SIL, 1992. – 185 p.
7. Gutt E.-A. Translation and Relevance : Cognition and Context / E.-A. Gutt. – Manchester & Boston : St. Jerome, 2000. – 125 p.
8. Sperber D. Relevance : Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson – Oxford : Blackwell, 1986. – 362 p.
9. Wendland E. R. Relevance of "Relevance Theory" / E. R. Wendland // The Bible Translator № 47 (1996). – P. 126–137.
10. Reiß K. Grundlegung einer allgemeinen Übersetzungstheorie / K. Reiß, H. J. Vermeer. – Tübingen : Niemeyer, 1984. – 274 p.
11. Nord Ch. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained / Ch. Nord. – Manchester : St. Jerome. 1997. – 382 p.

Матеріал надійшов до редакції 02.10. 2014 р.

Мороз Ю. А. Современные теории библейского перевода как основа философско-религиоведческого анализа национальных традиций перевода Библии.

В статье рассматриваются основные теоретические концепции библейского перевода, их методологическая база и критика в контексте философско-религиоведческого анализа национальных традиций перевода Библии. Показана ведущая роль скопос-теории в оценке качества новейших переводов Библии на национальные языки, поскольку ее могут использовать не только переводчики, но и профессиональные исследователи библейских переводов, а также религиоведы.

Ключевые слова: Библия, переводы, теория динамической эквивалентности, теория релевантности, скопос-теория, философско-религиоведческий анализ, национальная традиция библейского перевода.

Moroz Yu. A. Modern Theories of the Bible Translation as the Basis for the Philosophical and Religious Analysis of Bible Translation National Traditions.

The article deals with the basic theoretical concepts of the biblical translation, their methodological framework and criticism in the context of the philosophical and religious analysis of Bible translation national traditions.

The article shows advantages and disadvantages as well as the limits of the applicability of the dynamic equivalence theory, relevance theory and skopos-theory of Bible translations. Skopos-theory, according to the author, provides the solid foundation for the theoretical analysis of the entire spectrum of translations, that exist within the specific national and confessional tradition of the Bible translation, because it does not consider only some of them to be correct (as the theory of the functional equivalent), and enables the conscious choice between models, as well as evaluating each transfer to the corresponding not only linguistic, but also theological and scientific (philosophical, religious, cultural) criteria. The leading role of the skopos theory is in the assessing the quality of new translations of the Bible into national languages, as it can be used not only by translators, but also denominational researchers and religious scholars.

Keywords: Bible, translations, dynamic equivalence theory, relevance theory, skopos-theory, philosophical and religious analysis, Bible translation national tradition.